

ANMELDELSER

BØRN OG UNGE

Stine Grønbæk Jensen: Livtag med fortiden. Når børnehjemsbørn erindrings. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2022. 372 s. 299,95 kr.

Af Amalie Olga Lyngsted, ph.d.-stipendiat, Rigsarkivet og Københavns Universitet

“Det er vigtigt at få åbnet skuffen”. (s. 9) Sådan lyder den første sætning i antropolog Stine Grønbæk Jensens fremragende bog om nogle af de mænd og kvinder, der i årtierne efter Anden Verdenskrig havde været anbragt på danske børnehjem. Bogens forfatter peger på, at selvom tidligere børnehjemsbørn bærer på mange forskellige erfaringer, går en fortælling igen: At mange har følt sig historieløse, både i ungdomsårene og i store dele af voksenlivet. Både fordi de tidligere børnehjemsbørn kun har haft få oplysninger om deres egen historie, og fordi de har forsøgt at glemme erindringerne. Metaforen om “at åbne skuffen” stammer fra Grønbæk Jensens møde med Erna og Vipse, to kvinder, der begge havde boet på børnehjemmet Erritsøhus i løbet af deres barndom. At åbne skuffen var Vipses måde at formulere de bevidste og aktive handlinger, der for hende knyttede sig til arbejdet med sin fortid. Handlinger, som forfatteren pe-

ger på, konfronterer fortiden og giver indgange til at forsøge at kontrollere nogle af de erindringer, der ellers havde kontrolleret de tidligere anbragte. Handlinger, der også blev en måde at komme i kontakt med følelser, der ellers har været pakket langt væk. Disse handlinger kalder Grønbæk Jensen for et *erindringsarbejde*, og dette arbejde samt den effekt arbejdet kunne have, både for den politiske dagsorden og for enkelte individer, er omdrejningspunktet for bogen.

Vipse og Ernas fortællinger er to af de knap 50 interviews med tidligere børnehjemsbørn, som danner kildegrundlag for bogen. Interviewsne er indsamlet gennem et omfattende antropologisk feltarbejde forankret på Danmarks Forsorgsmuseum i Svendborg. Disse interviews samt processerne i erindringsarbejdet skaber strukturen i bogen. Gennem tre dele giver Grønbæk Jensen indblik i processerne i erindringsarbejdet, fra skuffen åbnes, til mødet med fortidens minder og frem til den transformerede proces, hvor erindringerne er blevet bearbejdet og formet på ny. Løbende gennem bogens kapitler er der indflettet brudstykker af de mange interviewes samt forfatterens egne refleksioner fra samtalerne. De tidligere børnehjemsbørns fortællinger fremstår i en form, hvor

det fysiske rum, hvori fortællingen fandt sted, samt kropslige og følelsesmæssige reaktioner er blevet en del af gengivelsen. Denne form for fremstilling, sammen med de mange billeder, der knytter sig til de enkelte historier, gør læsningen af bogen til en rå og gripende oplevelse.

At tage livtag med fortiden bliver en historie om, hvordan erindringer bliver skabt, formet og omformet i mødet med andre. I samtalen med Grønbæk Jensen satte Poul ord på erindringen om, at han som barn have haft en visshed om ikke at være elsket af nogen, og om at skulle være den, der slår først, for at overleve i en verden præget af vold. I rummet på Forsorgsmuseet blev Pouls fortælling om et minde om en leg på børnehjemmet, gennem forfatterens analyse, til "en fortælling om drengen, der forsøger at fange de dahlende blade, mens den voksne mands fortsatte sorg undertrykkes i gråden, som ikke kan holdes tilbage." (s. 73) Vipses storesøster Asta protesterede, da hun blev kaldt en af de store piger, men fortalte også om at være de to veninders vigtigste omsorgsperson og en mor for de mindre børn på børnehjemmet på trods af, at hun selv kun var få år ældre. Ole var en dreng, der kom fra et hjem med vold, og der som børnehjemsbarn blev udsat for overgreb, havde levet et voksenliv med misbrug og blev dømt for selv at have krænket børn. Eksempler på processen i erindringsarbejdet og samspillet mellem erindring og selvforståelse.

Et af de gennemgående temaer i bogen er drengehjemmet Godhavn. Hjemmet har i bogen en række betydninger, både som et erindringssted med stærke billeder, der viser en barndom med vold, savn, ensomhed og svigt, og som en historie, der har kunnet skubbe til den politiske dagsorden og den offentlige opfattelse af den danske velfærdsstat. Ligeledes viser forfatteren også, hvordan Godhavnssagen og Godhavnsdrengenes kamp for nogle tidligere børnehjemsbørn har bidraget med et sprog til deres egne fortælling. Men for andre er sagen også blevet en målstok i forhold til egne erfaringer, på både godt og ondt. Forfatteren peger selv på, at arbejdet med erindringerne har fundet sted i en periode, hvor børneforsorgens historie er stærkt politiseret og genstand for en omfattende offentlig debat. Grønbæk Jensen peger på, at fokuset på Godhavn har åbnet nye døre, men også har været medvirkende til, at nogle tidligere børnehjemsbørn har haft svært ved at åbne op. Godhavn som erindringssted er gennemgående i bogen, og forfatteren belyser med dette et vigtigt element i den forsorgshistoriske forskning, som man kan ønske bliver udforsket endnu mere, netop refleksioner om, hvordan faktorer som politiseringen, den offentlige debat og social stigma kan have haft effekt på, hvem det er, som har valgt at fortælle deres historie, og dermed også hvilke stilheder der kan være i forskningen.

I bogens indledning peger Grønbæk Jensen på det kor af forskellige stem-

mer fra tidligere børnehjemsbørn, der de seneste år har lydt i offentligheden. At nogle stemmer "har sunget højt", mens andre har været sagte. Mange har berettet om overgreb og svigt, men andre har også haft en oplevelse af gode børnehjem. Foruden bogens metodiske bidrag, indblikket i processerne omkring erindringsarbejdet og den viden, bogens analyser giver om barndommen på danske børnehjem efter 1945, er et af bogens væsentligste bidrag indblikket i de sameksisterende og komplekse fortællinger. Selvom der er en stor overvægt af de negative historier i bogen, indgår både mere positive erindringer, samt eksempler, hvor de negative erindringer forblev i fortiden. Sammensætningen af interviewene, den måde, de er blevet gengivet, og dialogen med en lang række teoretiske begreber gør, at fortællingerne ikke kun bliver til en vurdering om, hvorvidt barndommen havde været god eller dårlig, men en analytisk fremstilling, der også indeholder kompleksiteten og nuancerne i de individuelle erindringer og deres foranderlige karakter. Grønbæk Jensen skriver sig med bogen ind i et voksende felt af forsorgshistorisk forskning i Danmark. I fortællingerne træder journalsagen og institutionen i baggrunden og åbner et rum, hvor de tidligere børnehjemsbørns egne historier og perspektiver kan træde frem. Det bliver den individuelle erfaring af at tage livtag med sin egen historie, et perspektiv på den danske forsorgshistorie, som åbner op

for nye spørgsmål om erfaringen og erindringen om at vokse op i en anbringelse i Danmark, som jeg glæder mig til at læse mere om i fremtiden.

Jeppe Wichmann Dam Rasmussen (red.): Anbragt. Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag. Aarhus: Turbine 2023. 224 s. 299,95 kr.

Af Niels Rosendal Jensen, lektor, Aarhus Universitet-DPU

Denne udgivelse er et fælles værk i en kombination "af faglig og personlig viden og erfaring samt et ønske om at give læseren et indblik i børnenes historier" (s. 14). Den er inddelt i tre tidsperioder: Første del omfatter årene 1900-1920 skrevet af redaktøren, der i kraft af sin stilling som museumschef ved Danmarks Forsorgsmuseum er en særdeles kyndig formidler af historier om børneforsorgen; anden del dækker årene 1944-1980, skrevet af Jacob Knage Rasmussen, der er historiker ved museet, mens tredje del omhandler årene 1981-2023, indledt af Fransiska Mannerup, tidligere anbragtes Vilkår. Bogen er forsynet med et forord af redaktøren, en prolog af Poul Duedahl, som selv har bidraget til feltet med flere udgivelser, og et efterskrift plus det kildemateriale, der er anvendt i bogen.

Perioderne kildebelægges forskelligt som en følge af tilgængeligt materiale. Det betyder, at første del bygger

på det skriftlige materiale, de udvalgte institutioner har bevaret. Hovedsageligt består fortællingen af personlige breve og gengivelser af samtaler mellem børn og ansatte (siderne 17-103). Derimod trækker anden del på små mundtlige erindringsglimt, som er fortalt og indsamlet år efter anbringelsen (siderne 104-171). Endelig bygger tredje del 11 unge og voksnes egne tekster (siderne 172-215).

Det samlede billede må formodes at virke som et granatchok for ubefæstede sjæle, der gik rundt og troede, at en human praksis var hverdagskost i kongeriget. Det er aldeles langt fra tilfældet, når læseren stifter nærmere bekendtskab med de temmelig mange hårrejsende historier. Netop fordi der er tale om stærk tobak, er det vigtigt at huske på, at selv dags dato kan og skal der gøres meget for at sikre en trykbar barndom for anbragte børn. Nok er nogle af beretningerne fra en tid, hvor såvel ansatte som jævne mennesker så anderledes på f.eks. vold og overgreb, men dermed kan vi ikke afskrive dem som "noget fra dengang", der heldigvis ikke findes længere. Tværtimod dukker der med jævne mellemrum eksempler på omsorgssvigt op i massemedierne – både fra anbringelser af børn og unge og fra handicappede menneskers bosteder.

Ærindet er at bringe børnenes stemmer ind i forståelsen af, hvad børneforsorg har som mål og gøres til i de tre perioder. Det ville overstige denne anmeldelses ramme at yde retfærdighed

til alt det, der burde nævnes. I stedet vil jeg fremdrage almene forhold med udgangspunkt i beretningerne.

Det er tydeligt, at de anbragte har vanskeligt ved at bevare deres sociale status quo. Naturligvis vil der altid findes børn, der anbringes fra et såkaldt "skodhjem", og som oplever anbringelsen uden for eget hjem som en mulighed for forandring og forbedring af levevilkårene. Gennemgående står vi vel her med tilfælde af manglende ressourcer – det være sig i form af klingende mønt, sociale netværk og anerkendelse. I særdeleshed peger forsorgshistorie på, at individets evne til at kontrollere adgang til, bevillinger og udnyttelse af ressourcer og materielle goder er særdeles restriktive. Ligeledes er det vanskeligt som anbragt i de tidlige år (1900-1920) og senere at opnå kontrol over andre aktører. Dvs. at de anbragte børn før i tiden hverken havde adgang til mange ressourcer eller besad en stærk position i den sociale hækkeorden på anbringelsesstederne. Ulige fordeling og asymmetriske relationer synes at gå hånd i hånd. Det, vi kunne kalde strategiske goder, dvs. materiel velstand, symbolsk viden, position i hierarkiske organisationer (som i dette tilfælde er anbringelsesstederne) og deltagelse i eller medlemskab af en 'selektiv' forening (familier, vennekreds, bekendtskaber og klubber), kom disse børn heller ikke i nærheden af. Det medfører en hverdag, hvor den relationelle ulighed kom til udtryk i et 'oppe' og 'nede'. Med andre

ord: Det var børn, som blev ramt af den ulige fordeling af livschancer.

Anderledes sagt har de fleste af børnene i denne udgivelse et meget mindre manøvrerum end deres jævnaldrende, der ikke er anbragt. Et manøvrerum handler ikke alene om fordelingen af goder eller ressourcer, men også og især om, hvad den enkelte eller gruppen af ligestillede har mulighed for at gøre med de eventuelle ressourcer. Her er der både tale om individuelle egenskaber og kompetencer og om de betingelser, som ligger uden for den enkelte. Evnen til at benytte ressourcer, mange eller få, knytter sig til noget, som også omtales i bogen, nemlig personlige konverteringsfaktorer, sociale konverteringsfaktorer (bl.a. socialpolitik, sociale normer, diskriminerende praksisser eller kønsroller) og miljøets konverteringsfaktorer (f.eks. anbringelsesstedets geografiske placering og denne placering særlige forhold). Skåret til benet drejer det sig om en værdi, vi værdsætter: frihed. Hvilke politiske og demokratiske friheder har anbragte børn adgang til f.eks. at henlede opmærksomheden på deres behov? Hvilke økonomiske friheder i form af adgang til økonomiske muligheder? Hvilke institutioner garanterer deres velfærd og velbefindende – det være sig uddannelse, fritid eller sundhed? Hvilken transparens findes, når man taler

om anbragte børn – de ansatte har muligheder for at tilkendegive deres syn, men har de anbragte børn (jf. også den løbende diskussion om barnets reform og børns rettigheder)?

Bogen dokumenterer megen ulykke og elendighed, hvilket dog ikke skal skygge for, at der trods alt har fundet betydningsfulde forandringer sted i henhold til at lytte til og måske endda tage børnenes stemmer alvorligt.

Giver denne bog så ny viden inden for et felt, hvor bl.a. Birgit Kirkebæk har markeret sig stærkt med flere udgivelser (mændene på Livø og pigerne på Sprogø)? Jo, det skal jeg hilse og sige, at den gør. Vi har savnet anbragte børns egne stemmer, fordi de på den ene side kan berette om overgreb og tørre tæv, om ensomhed og anderledeshed og på den anden side også glimt af venskab, sammenhold og modstand fra de indsatte.

Samlet set er det en relevant udgivelse, der må siges at påkalde sig en vis portion social indignation og anspore til social retfærdighed. Det er en lækker udgivelse, som forlaget ser ud til at have kælet for. En pris på lige under 300 kr. burde ikke skræmme kommende læsere for at anskaffe sig bogen. Den er velegnet til brug i pædagoguddannelsen, men også blandt de mange ansatte på institutioner for døgnanbragte.

GRUNDSKOLEN

Allan Tønnesen: Frederik den Fjerdes rytterskoler. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2022. 343 s. 348 kr.

Af Christian Larsen, seniorforsker, Rigsarkivet

I 1721 besluttede Frederik 4. at lade opføre 240 skoler på de kongelige ryttergodser, og de i følgende år blev der bygget i alt 242 skoler, som med deres murede vægge og tegltag skilte sig markant ud fra landsbyens gårde og husmandssteders klinede vægge og stråtag. Skolerne blev i samtiden kaldt for de kongelige skoler, men er i eftertiden blev kendt som rytterskolerne. I anledning af 300 års jubilæet har historiker Allan Tønnesen udgivet den foreliggende jubilæumsbog. Hans forfædre og formødre har fået undervisning i en rytterskole, og selv er han ejer af den tidligere rytterskole i Gedesby på Falster.

Bogen består af to dele: først en indledning og dernæst en beskrivelse af rytterskolerne. I indledningen (s. 13-61) skildrer forfatteren forløbet fra, at Christian Carl Bircherod og Ole Pedersen, kommissærer for de tre nordsjællandske rytterdistrikter, fremsatte forslaget om rytterskoler i Nordsjælland tidligt i 1720, over kongens godkendelse og til biskop Christian Worms implementeringsplan fra oktober 1720. I begyndelsen af 1721 blev det

nordsjællandske projekt udvidet til alle rytterdistrikter og omfattet af et sæt af instrukser, dateret 28. marts 1721, som er rytterskolernes indstiftelsesdato. I årene 1722-27 blev der opført 123 skoler på Sjælland (Nordsjælland og Sydøstsjælland), 28 lolland-falsterske skoler, 20 skoler på Fyn og 59 i Østjylland, i princippet alle sammen efter samme tegning: grundmuret bygning med tegltag, fordelt på to fag til lærerens bolig og to fag til skolestuen. Over indgangsdøren blev der opsat en indskriftstavle til ihukommelse af stifteren.

Forfatteren ser rytterskolerne som led i en lineær udvikling af en "folkeskole" fra Christian 2.s skoleordinans 1522 frem mod nyere tiders skolevæsen. En mere konsekvent inddragelse af nyere forskning, herunder bind 1 og 2 af *Dansk Skolehistorie* (2013), ville have vist, at udviklingsforløbet var mere sammensat, at rytterskolerne alene repræsenterede en af flere skoleformer i samtiden, hvor også byernes danske skoler, latinskolerne, omgangslærere og privatlærere udgjorde de undervisningstilbud, der blev børn til del, og at 1739-skoleloven forsøgte at samle disse undervisningstilbud under en fælles hat. Derfor var 1814-lovene ikke blot én samlet lov, men udgjordes af fem forskellige skoleanordninger i bestræbelserne for at regulere et skolevæsen, der i høj grad afhæng af lokale økonomiske, sociale og administrative forhold. Inddragelse af nyere litteratur ville også have nuanceret forfatterens

udsagn om, at der mange steder slet ingen skole var (s. 17), og landbefolkningen og deres børn var analfabeter (s. 18). Litteraturlisten er opdelt i "Litteratur, generelt" (kronologisk opstillet) og "Litteratur, specielt" (om de enkelte skoler, opstillingskriterier ukendt). Nyere litteratur ses opført, men synes som nævnt reelt ikke inddraget.¹

Hovedparten af bogen handler om rytterskolernes bygningshistorie, der udgør anden del (s. 83-327), og som er bogens væsentlige bidrag til grundskolens bygningshistorie, idet vi her får dokumenteret hver enkelt af de 242 rytterskolars historie. Ud over forfatterens egne, mangeårige optegnelser bygger beskrivelserne på Jan Simmelhags og Finn Thorshøjs omfattende samlinger til rytterskolernes historie. Beskrivelserne er inddelt efter de datidige rytterdistrikter og rummer for hver skole: skolens navn og adresse, lærer Thøger Jensens 1919-bemærkninger, bygningens historie på cirka 10-12 linjer, herunder aktuel brug og indskriftstavlen placering, samt et nutidigt foto af skolen; for nedrevne bygninger bringes et ældre fotos. Fem af de 242 rytterskoler er i dag fredet: Lille Heddinge, Hvidovre, Vedbysønder, Overby og Snese. De øvrige skoler er enten brændt, revet ned til fordel for nyere skolebygninger eller kraftigt ombygget. Af de således 27 ryttersko-

ler på Falster er 14 revet ned, mens de 13 tilbageværende i dag benyttes som privatbolig; andre steder i landet bruges rytterskolebygning som kirkekontor eller menighedshus, købmandsbuik eller kulturhus. Flere steder præger ejerens manglende ressourcer til vedligeholdelse bygningens nuværende tilstand. Blandt de skolebygninger, som fremtræder mest originalt, er Spentrup i Dronningborg Rytterdistrikt. Her dannede bygningen ramme om børns skolegang frem til 1969. Det viser holdbarheden af de bygninger, som Frederik 4. lod bygge "de fattige til Gavn".

Jacob Halvas Bjerre: Den tyske skole og besættelsen, Gads Forlag: København 2023, 392 sider, 299,95 kr.

Den tyske Sankt Petri Skole i hjertet af København har intet mindre end en 450-årig historie bag sig. Fra begyndelsen virkede den under privilegier givet af den danske konge og fra 1616 med en kongeligt udpeget patron som tilsynsførende og i en form for beskytterrolle. Fra sin begyndelse fungerede skolen i tæt forbindelse med den tyske Sankt Petri Kirke, hvis præst havde betydelig indflydelse på skolen og i nyere tid har været formand for skolekommissionen.

Før treårskrigen 1848-50/51 var det fortrinsvis de mange tyske embedsfolk i den danske stat, der leverede børn til skolen. Herefter – og forstærket af krigen i 1864 – blev dette

1 Jf. Charlotte Appel i *Historisk Tidsskrift* 2024/1, s. 238-240

klientel betragteligt mindre, hvorfor skolen presset af anti-tyske sentiment i den danske befolkning i højere grad tilpassede sin virksomhed i retning af det danske skolevæsen og den dertilhørende lovgivning. Trods bortfaldet af den tyske embedsstand var der stadig grundlag for at drive tysk skole i København på grundlag af den betragtelige tyske koloni i København og de danske statsborgere, som ønskede deres børn (ud)dannet i en tysk skoletradition. Tyske skoler fandtes og findes den dag i dag overalt i verden og drives med støtte fra den tyske stat. Og i kraft af støtten også med tysk statslig indflydelse.

Som andre institutioner med kulturel karakter har skolen haft en betydelig opmærksomhed på sin egen historie. Efter det store nationale syndefald, som Det Tredje Rige udgjorde for tysk national identitet efter 1945, har denne opmærksomhed ikke været mindre for Sankt Petri Skolen i kraft af at være hjemmehørende i et tidligere tysk besat land som Danmark. I skolens 400-års jubilæumsskrift fra 1975 forfattet af en af skolens tidligere lærere var konklusionen, at Sankt Petri Skolen – modsat de fleste andre tyske udlandsskoler – formåede at holde sig fri af nazistisk indflydelse. Da denne konklusion blev gentaget i 2016 i forbindelse med markeringen af 400-året for det danske kongehus' patronat, blev den kraftigt imødegået af den danske historiker Ole Brandenburg Jensen, der havde forsket i det tyske nazistpartis afde-

ling i Danmark. Det førte til, at skolens ledelse nedsatte en forskerkommission med henblik på at få skrevet en bog på solid forskningsmæssig basis, der kunne afdække skolens historie i årene 1930-1950. Kommissionen formulerede et detaljeret kommissorium for en sådan bog og hyrede historikeren Jacob Halvas Bjerre til at skrive den.

Gennem solid og kritisk arkivbaseret forskning afdækker Halvas Bjerre en helt anden historie end jubilæumsskriftet fra 1975. Det sker i spændingsfeltet mellem det tyske udenrigsministerium, Auswärtiges Amt, det tyske nazistpartis afdeling i Danmark, skolens ledelse, dens personale, Sankt Petri Kirken og dansk lovgivning.

I en spændende analyse af skolens virke fremgår det nemlig, at allerede før Adolf Hitlers magtovertagelse i 1933 var skolelederen ud fra et nationalkonservativt standpunkt stærke modstandere af den demokratiske Weimarrepublik. Dele af lærerkorpsset nærrede også nationalkonservative og senere nazistiske sympatier. Kort efter Hitlers magtovertagelse kom skolen tilmed under et betydeligt pres fra Auswärtiges Amt for at "modernisere" skolens virksomhed, altså med henblik på at nazificere profilen ved blandt andet at mindske kirkens indflydelse på skolens ledelse. Presset havde betydelig virkning, fordi skolen var afhængig af økonomisk støtte fra den tyske stat. Et yderligere pres fandt sted over for skolekommissionen, hvor medlemmer, der ikke ønskede at bevæge skolen i

nazistisk retning, blev truet med at blive frataget deres tyske statsborgerskab. Samtidig vandt det tyske nazistparti i København indflydelse gennem dele af forældreskaren. Det førte til ansættelsen af en ny skoleleder, der var indstillet på at foretage den af udenrigsministeriet ønskede "modernisering". Udover nazificering indebar moderniseringen også oprettelsen af en gymnasielinje i 1938.

Snart bevægede skolen sig i regulær indoktrinerende retning. Således var de fleste tyske lærere ansat i perioden 1934-1945 medlemmer af nazistpartiet. Det tyske udenrigsministeriums indflydelse på skolen gennem det tyske gesandtskab i København voksede kontinuerligt og blev fra besættelsen 9. april 1940 frem til befrielsen i maj 1945 helt afgørende for skolens virke og dens bevægelse mod en stadigt stærkere nazistisk profil.

Selv om nazistiske mærkedage blev fejret officielt på skolen, skulle den nazistiske indoktrinering før besættelsen dog foretages delvist skjult, da skolen virkede under dansk skolelovgivning. Den mest markante indoktrinerende indsats fandt derfor sted i de til skolen tilknyttede fritidsaktiviteter. Således blev der i 1934 oprettet en Hitler Jugend-afdeling på skolen.

Efter 9. april 1940 foregik den fremadskridende radikaliserings af skolen dog mere åbent, fordi den danske stat og dens tilsynsførende myndigheder ikke havde samme mulighed for at lægge begrænsninger på de politiske ex-

cesser. Den nazistiske indoktrinering sneg sig således direkte ind i undervisningen. Skolens ambitionsniveau på det politiske område viste sig også ved, at det i 1940 blev besluttet af bygge en ny "propagandaskole" i Emdrup, som skulle være et synligt tegn – også over for den danske befolkning – på det nye Tysklands storhed. Byggeriet blev næsten færdiggjort inden befrielsen, men skolen nåede ikke at flytte dertil, for efter krigen blev bygningerne beslaglagt af den danske stat og kom i stedet til at huse Danmarks Lærerhøjskole, fra 2000/2007 Danmarks Pædagogiske Universitet, Aarhus Universitet.

Med en så tæt binding til det nazistiske Tyskland kom skolen naturligvis i store vanskeligheder efter Det Tredje Riges fald. Det var naturligvis ikke kun i kraft af bortfaldet af den tyske stat i mæcenrollen og det danske samfunds generelle modvilje mod alt tysk efter befrielsen, men også i kraft af det afgrundsdybe moralske nederlag for nazismen. Skolen lod sig afnazificere ved egen kraft og overlevede blandt andet i kraft af fortsat velvilje fra skolens patron, kongehusets kabinetssekretær Gustav Bardenfleth, som gjorde en intens lobbyindsats over for danske myndigheder, særlig Undervisningsministeriet, som i 1949 anerkendte skolens loyalitet over for den danske stat. Med oprettelsen af Forbundsrepublikken i 1949 genoptog den vesttyske stat også den økonomiske understøttelse af skolen.

Bogen repræsenterer den indtil nu eneste kritiske afdækning af de 140 tyske udlandsskolars virke, mens de var støttet af Det Tredje Rige. Den kan med fordel bruges som eksempel for eventuelt fremtidige undersøgelser af disse skoler. For det er et fornemt og grundigt arbejde Halvas Bjerre har leveret, som effektivt og uden berøringsangst går bag om de myter, skolen selv har fabrikeret af grunde, man måske nok kan forstå, men som i det større perspektiv har dækket over en vigtig historie. Det tjener Sankt Petri Skolen til stor ære, at den på eget initiativ har sat dette væsentlige arbejde i værk for at få sin egen historie kritisk belyst. Det er også en afspejling af, at skolen i dag fungerer som en moderne skole med respekt for danske demokratiske skoletraditioner. Men netop viljen til at undersøge sin egen institutionshistorie i skyggen af Det Tredje Rige er nok først og fremmest udtryk for den fornemme, moderne *tyske* tradition for på demokratisk grundlag at være selvkritisk over for egen fortid. Fordi: aldrig igen.

Halvas Bjerre har behandlet emnet med indsigt og forståelse for skolens lange 400-årige historie og dens ledelsesformer til forskellige tider. Han har tydeligvis viden om Det Tredje Riges labyrintiske beslutningsprocesser i fellet mellem det klassiske forvaltningsapparat i ministerierne og de politiske påvirkningskanaler i det nazistiske partiapparat. Og så viser han også sik-

ker forståelse af den danske samarbejdspolitik, om end det er en dimension, der er lidt underbelyst i bogen. Dette skyldes, at corona-epidemien forhindrede ham i inden for projektets fastsatte tidsramme at gøre studier i det danske Undervisningsministeriums arkiver. Det havde ellers været spændende at få det perspektiv med, for det gøres klart i bogen, at skolen hele tiden var uhyre opmærksom på, at dansk lovgivning og myndighedernes tilsyn satte begrænsninger for, hvor langt den i det åbne kunne gå i nazistisk retning. Derfor blev der gjort tydelige krumspring for at holde den nazistiske indoktrinering skjult.

Bogen er skrevet i et klart og læseværdigt sprog, men dispositionen forekommer ofte lidt rodet med ret voldsomme spring i kronologien. Sine steder får man den fornemmelse, at det er fordi, forskerkommissionens kommissorium også har været styrende for ikke bare de spørgsmål, der søges besvaret, men også bogens disposition.

Bogen kan læses ud fra flere perspektiver. Det er en bog om tysk kultur og den tyske minoritet i Danmark. Det er en bog om Det Tredje Riges kulturhistorie. Det er en bog om dansk mellemkrigstid og besættelsestid. Og det er en bog om et upåagtet hjørne af dansk skolehistorie. Men den kan også kvalificere en forståelse af, hvordan vor tids friskoler, der ligger på kanten af mainstream, fungerer i og interagerer med det bredere samfund og myndighederne.

Thomas Aastrup Rømer: Skolens formål – dannelse, splittelse og uniformisering. Aarhus: Klim 2022. 564 s. 349,95 kr. + Thomas Aastrup Rømer: I skolereformens kølvand. Fjordager 2023. 384 s. 279 kr.

Af Stefan Herman, adm. direktør i LIFE Fonden og tidligere rektor på Københavns Professionshøjskole

Thomas Astrup Rømer er en særegen skikkelse i dansk pædagogisk tænkning, hvor han ofte med kritisk og nysgerrigt forlæg huserer navnlig med skolepolitiske studier, skolehistoriske udredninger med pædagogisk filosofiske tråde samt med en lind strøm af dagsaktuelle kommentarer på hans blog eller Facebook. Når han er bedst, får man originale analyser, komplekse sammenhænge analyseret med prægnans, og det hele serveret i et ofte metaforrigt og virkelystent sprog, der sætter tankerne i gang. Når han er værst, diverteres der med krasbørstige domfældelser af fjenderne og lobhudlende fejringer af vennerne. Det gælder særligt hans opslag på Facebook, men også i mange af hans værker. Det kunne undgås, hvis redaktørerne havde givet Rømer et (stærkere) modspil. Herudover bør det nævnes, at Rømer i tillæg hertil i mange af sine arbejder indfletter egentlig teoriudviklende ambitioner, dvs. pædagogisk filosofiske overvejelser af helt fundamental og grundlagsteoretisk karakter. Det præger ikke alene indledningen til *Skolens*

formål, men løber tillige som en strøm gennem bogen, nogle gange indforstået og lettere gedulgt. Mine egne tekster og bøger har Rømer hyppigt kommenteret, både anerkendende og kritisk. Det samme gælder ikke mindst de roller, jeg har spillet i dansk skole og uddannelse i et par årtier. Hermed oplyst for en god ordens skyld.

Skolens formål er en kritisk analyse af forholdet mellem skolens formål og forskellige pædagogiske og uddannelsespolitiske begrebsudviklinger fra 1990 til skolereformen i 2013. Jeg har selv ganske grundigt analyseret det meste af samme periode og beskrevet det i *Magt & oplysning. Folkeskolen 1950-2006* (2007) og en række andre steder. Rømers dramaturgi er enkel: Skolens formål er som regel helten, som de færreste har fattet eller tager alvorligt i tanke og handling, i politik og pædagogik. Skurken er begrebs- og teoriudviklingerne og deres medfølgende policy. Historien er en forfaldshistorie, en tragedie, der hviler i splittelse og ensretning, tomme tal og erhvervsrelevans. Formålet, og Rømer tager udgangspunkt i skolens formålsparagraf fra 2006, bringes i modstilling til de begreber, som formuleres og indsætter, som sættes i værk. Det er splittelsen, hvor dannelse demonteres eller forfalder. Uniformiseringen betegner det konkrete forfald, nemlig at dannelse gøres skematisk og standardiseret, i dag typisk i lærings- og kompetencetermer. Den bliver uniform. Performativitet betegner en art gold

handlingsnytte, som erstatter dannelsen i skole og pædagogik. Det er altså "uniform" og "performativitet", der bliver til uniformivering.

Bogen er bygget op i fire dele. Første del om skolens formål og tiden før 1993. Anden del om perioden 1993-2006. Tredje del omhandler tiden fra 2006 til skolereformen i 2013. I fjerde del, der beskriver den pædagogiske videnskab og forskning samt læreruddannelsen fra 2000, er Rømer lige dele dansk pædagogiks Frede Farmand, der opsporer de skyldiges komplot og oligarki, og det tæskehold, der straffer dem med ord. Men tag ikke fejl. Rømers bog er ikke en vanskelig skovtur af abstrakte begreber og indforståede filosofiske brydetag, men en kommenterende fortælling om politikere og tænkere, nøgledokumenter og lovgivning, som er værd at læse og som man på mange stræk bliver klogere af. Også hvis man selv har arkivstøv på næsen eller ikke kan genkende sig selv i Rømers analyser.

Bogens DEL 1 er noget af det mest interessante, der er skrevet om skolens formål de sidste 30 år. Ikke fordi alt står lysende klart og alle slutninger begrundes i bund, men fordi Rømers undersøgelse er forankret i et grundigt arbejde, peger nye steder hen og har fat i de rigtige tekster og dokumenter. F.eks. i hans forfægtelse af J.F. Herbarts indflydelse på dansk skole og didaktik, hvor der tegnes linjer til Ernst Kaper, K. Grue-Sørensen, Dietrich Benner og Alexander von Oettingen. Analyserne i

DEL 2 og DEL 3 er ligeledes gennemarbejdede, stofrige og detaljemættede og et godt udgangspunkt for at diskutere og kaste sig ud i supplerende eller korrigerende analyser. DEL 4 er et opkog af meget, som Rømer tidligere har offentliggjort, og skæmmes desværre af, at han har vanskeligt ved at holde en nøgtern distance til begivenheder og problemer, han selv har engageret sig i på sin egen (nu tidligere) arbejdsplads. Det er ærgerligt, fordi meget få engagerer sig kritisk og sammenhængende i udviklingen af pædagogisk videnskab og dens politiske ramme.

I videre forstand er Rømers problem i bogen, at den egensindige bestemmelse af skolens formål og virke og hans ledsagende hårdtslående normativitet efterlader læseren i tvivl om hans omgang med empirien, særligt når han efterstræbelsesværdigt vil så meget og analysere så mange aktører. I sin beskrivelse af Bertel Haarders virke som undervisningsminister 1982-93 og 2005-10 gør Rømer f.eks. et nummer ud af, at Haarder med tiden lader sin højskoleånd og grundtvigianisme trumfe af nyliberalisme og New Public Management, som han med stor stil lader præge styringstiltag på Undervisningsministeriets ressort med. Men Rømer overser, at netop sammenhængen er Haarders afsæt. Haarder er ganske tidligt en del af det nye højres kritik af velfærdsstaten med sine bøger om *Statskollektivismen og spildproduktion* fra 1973 og *Institutionernes tyranni* fra 1974. Det er ikke kun en kulturkritik,

men statskritik og professionskritik, der følgelig snører kultur og skole sammen med markedet, dets frie valg og kunder. Som det også sås i dele af høj-skolebevægelsen ganske tidligt.

Bogen må klart anbefales. Rømer skriver uden cykelhjem og knæbeskyttere. Nogle gange også med svigtende lys og sidespejl, men altid med et anliggende og en klar holdning til aktørerne på arenaen. Min største undren er, hvordan han overser eller nærmest ikke behandler trivsels-agendaen, der bliver manifest i skolen og alle andre uddannelsesområders reformarkitektur efter skolereformen i 2013. Man kunne driste sig til i Rømers ånd at sige, at truslen mod dannelse ikke længere kommer fra læring og læringsmål, men fra en forhoppelse på trivsel og mistrivsel, der udgrænser en dannelse, der vil være karakterudviklende for i stedet at bekymre sig om (målinger af), hvordan eleverne har det og hvad de føler.

I *Skolereformens kølvand. Kritik, justering og forstærkning* fra 2023 analyserer Rømer mindre skolereformen, dens rødder, tilblivelse og virkning end en række af de krydspunkter, han selv spillede en rolle i de sidste 10 år. Hans analyse af reformen og dens baggrund er bemærkelsesværdig tynd, når man påtænker det store arbejde med "Folkeskolens formål" fra året før. Ud over et fuldtonet defensorat af Merete Risagers periode som undervisningsminister og noteagtige kapitler om forskellige forløb efter 2014 er DEL 1 mest af

værdi som en opsamling på kronologien med summariske beskrivelser af nøgleaktørernes positioner og tiltag. Rømer bruger det meste af sit krudt på debatten, der fulgte med Keld Skovmands dagsordensættende bøger om læringsmålsstyringen og hans efterfølgende indberetning af VIAs forskningschef Andreas Rasch-Christensen og professor Jens Rasmussen for videnskabelig uredelighed (DEL 2); en anklage, som Rømer i øvrigt går i rette med uden han af den grund undlader at holde de indklagede i strakt arm. Hertil kommer den såkaldte Erik Schmidt-sag, hvor lærer (og Rømers forlægger) Erik Schmidt fra Agedrup Skole uberettiget fik en tjenstlig advarsel i forbindelse med opfølgningerne på lockouten af lærerne og de ændrede arbejdstidsvilkår (DEL 3). DEL 4 handler ikke overraskende om DPU og OECD og virker næsten som en ufiltreret og uredigeret gennemgang af Rømers opslag på Facebook, der ofte er en art noter og betragtninger med konklusioner som øksehug.

Rømer jagter i *Skolereformens kølvand* sine sandheder, men markerer aldrig sin fallibilitet, aldrig alternative udlægninger. Hans temporære analyser af professionshøjskolerne er en halvkvæden vise. Han er tæt på at svigte sin egen originalitet, sin intellektuelle sporsans og analytiske formåen til fordel for aktivisme og korstog. Der er bestemt stærke pointer og vigtige nedslag i både det begivenhedsrige politiske og pædagogiske farvand, men frem

for alt krasse angreb i en beretning, hvor Rømer både spiller med, hepper og håner. Og er kamppreferent, dommer og appelinstans. Der stimuleres hyppigt en art pædagogisk tribalisme snarere end oprigtig nysgerrighed efter at komme til bunds og forstå. Lade analyse og indsamling af empiri gå forud for domfældelse snarere end at lade domfældelsen diktere metode og analyse. Det er en skam, fordi Rømers pensum er stort og hans akademisk terrængående strategier interessante og vigtige idet han kombinerer filosofi, historie, sociologi, pædagogik, politologi og meget mere. Alligevel morede jeg mig under læsningen, og bogen er bestemt rig på udkast til analyser og på problemstillinger, som ikke er til at komme udenom.

Carsten Hjorth Pedersen: En almindelig skole – bare helt anderledes. Et personligt blik på de kristne friskolers historie. Fredericia: Lohse 2023. 560 s. 349,95 kr.

Af Hans Henrik Hjermitzlev, lektor, UC SYD

Inden for den skolehistoriske forskning er der skrevet en del om friskolernes og privatskolernes historie, mens de kristne friskoler er gået under radaren. Det rådes der nu bod på med Carsten Hjorth Pedersens meget grundige redegørelse for de kristne friskolers historie fra de første skolers oprettelse i 1972 til i dag. Hjorth Pedersen lægger

ikke skjul på, at han ikke er professionel historiker, men en del af bevægelsen og derfor skriver historien indefra. Han er solidt placeret på den kirkelige højrefløj hos Luthersk Mission og har gennem hele sit arbejdsliv været engageret i de kristne friskoler som lærer, som leder af Kristent Pædagogisk Institut og som pædagogisk konsulent hos Foreningen af Kristne Friskoler, der varetager de kristne friskolers interesser på linje med de noget større foreninger for friskoler og privatskoler. Hjorth Pedersen skriver således i høj grad sin egen historie. Det er både godt og skidt. På den ene side er der næppe nogen, der ved mere om de kristne friskoler end ham. På den anden side er det vanskeligt at holde en videnskabelig distance til emnet. Imidlertid lykkes Hjorth Pedersen ganske godt med at skrive nøgternt. Han kommer løbende med personlige vurderinger af den historiske udvikling og de konflikter, der ofte opstod mellem de forskellige personer og religiøse grupper inden for bevægelsen, men han er i stand til at fælde nuancerede historiske domme, og skjuler det ikke, når han fremsætter personlige holdninger.

Med sine 560 sider er bogen også uhyre detaljeret og kommer ind på såvel mange af de i alt 48 kristne friskolers individuelle historier som fælles ideer og praksis, mediestorme og landsforeningens konfliktfyldte historie. Gnidninger mellem folkekirkelige aktører inden for Indre Mission og Luthersk Mission på den ene side og frikirkelige

aktører med evangelisk og karismatisk baggrund på den anden og mellem idealister og realister fejles heller ikke ind under gulvtæppet. Som et meget nyttigt supplement indeholder bogen også en række bilag med bl.a. lister over samtlige 48 kristne friskoler og 16 daginstitutioner, der er eller har været medlem af foreningen, alle landsforeningens publikationer og årsmøder (der ofte havde besøg af kristne skolefolk fra Norge, som var til stor inspiration i 1970'erne og 1980'erne) samt elevudviklingen fra 1972 til 2023. Desuden indeholder bogen også afsnit om de kristne gymnasier i Ringkøbing (1979) og København (2018) og om det kuldsejlede forsøg på at oprette et kristent lærerseminarium, der var mere teologisk konservativt end de oprindeligt indremissionske i Hæslev, Nr. Nissum, Aarhus, Frederiksberg og Hellerup, hvis kristne profil særligt med hensyn til bibelsyn blev opfattet som udvandet. De kristne efterskoler, hvis historie rækker længere tilbage end de kristne friskoler, behandles til gengæld ikke.

Det mest spændende i bogen er kapitlerne om baggrunden for oprettelsen, den offentlige polemik om de kristne friskoler og de deraf følgende politiske stramninger samt friskolernes udvikling fra at være skoler for børn af bekendende kristne til at være for alle, inklusive børn med muslimsk baggrund. Jeg vil i det følgende komme ind på disse aspekter, men lad mig først placere de kristne friskoler i grundskolelandskabet.

Mens de grundtvig-koldske friskoler og real- og privatskolerne allerede fra etableringen af folkeskolen i 1800-tallet var et alternativ til den offentlige skole, dukkede lilleskolerne først op som en del af reformpædagogikken i 1940'erne og de kristne friskoler i 1970'erne som et modsvar til indførelsen af seksualvejledning og afskaffelsen af det forkyndende element i folkeskolen. I dag er de frie grundskoler inddelt i en række foreninger, hvoraf de største er Friskolerne med 280 skoler, Danmarks Private Skoler med 157 skoler, Lilleskolernes Sammenslutning med 53 skoler og Foreningen af Kristne Friskoler med 35 skoler. De er alle underlagt loven om frie grundskoler, hvor hovedkravet er, at undervisningen skal stå mål med undervisningen i folkeskolen, mens skolerne har ret til at farve undervisningen i deres egne ideologiske nuancer, dog fra 2002 inden for de demokratiske principper, der kendetegner det danske samfund. Den danske friskoletradition baserer sig på forældreretten; nemlig forældrenes ret til at bestemme, hvilken opdragelse og skolegang deres børn skal have. Det er denne ret, der er det fælles udgangspunkt, som de frie skoler sammen kæmper for at værne om på tværs af deres forskellige ideologiske og pædagogiske ståsteder.

Landsforeningen til Oprettelse af Kristne Friskoler (fra 1993 Foreningen af Kristne Friskoler) blev stiftet i 1971 i protest mod den nye antiautoritære pædagogik, den nye seksualmoral og

sekulariseringen af folkeskolen, der vandt frem i ungdomsoprørets epoke omkring 1970. Det var dog hovedsageligt lokale forældre med frikirkelig eller luthersk missionsk baggrund, og ikke landsforeningen, der oprettede de første friskoler i 1970'erne. Trods teologiske uenigheder kunne forældrene ofte samles om en bibeltro holdning, der anså Biblen for at være Guds ufejlbarlige ord til menneskene. Det betød, at formålet med skolerne var at nære og værne om børnenes personlige tro på Biblens ord som vejen til frelse. Det kristne livssyn kom til udtryk gennem bl.a. daglige andagter med lovsang og fri bøn og en opprioritering af en forkyndende kristendomsundervisning, der ikke stillede spørgsmålstejn ved Biblens bogstavelige sandhed. Pædagogisk lagde de kristne friskoler afstand til de grundtvig-koldske friskoler og lilleskolerne ved at omfavne en traditionel pædagogik, hvor lærernes autoritet var uantastet, og der blev lagt vægt på disciplin og faglighed. Etisk blev der lagt vægt på traditionelle familieværdier, og lærerne skulle være bekendende kristne.

Den første kristne friskole – bortset fra de gamle skoler for de stærke jyder på Hedenstedegnen – blev oprettet i Hillerød i 1972, og den store vækstperiode var de første 10 år, hvor der blev oprettet yderligere 26 skoler. Senere har antallet af skoler stabiliseret sig omkring 35, mens antallet af elever de seneste år har ligget på ca. 7.500. I alt har der eksisteret 48 kristne friskoler,

hvoraf 30 er jyske, 14 sjællandske og 3 bornholmske, mens der kun er én kristen friskole på det grundtvigske Fyn.

I de første år rådede en stærk pionerånd; mange følte, at det var et kald fra Gud at oprette en kristen friskole, og ud over pengeindsamlinger i de menigheder, der støttede op om de lokale skoler, blev der mange steder oprettet bedegrupper, hvor mennesker med sympati for skolerne kunne gå i forbøn for at få Gud til at se nådigt til skolerne. I første omgang så Indre Mission kritisk på oprettelsen af kristne friskoler, da den store missionsforening ønskede at påvirke folkeskolen i kristelig og bibeltro retning indefra, på samme måde som den gjorde med folkekirken. Derfor var det hovedsageligt folk fra de mindre og mere teologisk konservative missionsforeninger Luthersk Mission og Evangelisk Luthersk Mission samt forskellige frikirker, der bar de første friskoler. Indre Mission kom dog efterhånden med på vognen, og de fleste skoler er nu støttet af såvel folkekirkelige som frikirkelige aktører. Efter en splid mellem frikirkefolk og missionsfolk om, hvorvidt det pædagogiske grundlag skulle være luthersk eller blot bibeltro, var landsforeningen ind delt i to fra 1995 til 2009. Skoleforeningen tog sig i denne periode af det administrative og skolepolitiske, mens Pædagogisk Forening udviklede en pædagogik på evangelisk-luthersk grundlag. I 2009 blev de forenet i en forening, der hviler på et fælleskirkeligt grundlag og fortsat arbejder med

at vejlede de kristne friskoler såvel administrativt som pædagogisk samt varetage deres politiske interesser.

I takt med at skolerne efterhånden fik flere og flere elever, der ikke kom fra hjem forankret i missionen eller frikirkerne, blev den kristne profil imidlertid mindre skarp. Det har givet gnidninger mellem strammere og slappere, og Hjorth Pedersen hører i dag til blandt dem, der mener, at den kristne profil nogle steder er blevet for utydelig. Til gengæld hilser han det velkomment, at seksualforstrækkelsen fra 1970'erne nu er blevet mindre.

En del af grunden til den mindre markante profilering af de kristne friskolers konservative bibel- og kristendomssyn i de senere år var den megen negative presseomtale af religiøse friskoler i kølvandet på terrorangrebet 11. september 2001. Såvel muslimske som kristne friskoler kom i søgelyset på grund af deres fundamentalistiske tolkning af de hellige skrifter, der betød en afvisende holdning til blandt andet homoseksualitet, evolutionsteori og abort. Det betød en voldsom kritik i pressen og blandt særligt venstreorienterede politikere, der ønskede at stramme lovgivningen for at indskrænke muligheden for at sprede disse holdninger på skolerne. Den statslige kontrol med de frie skoler blev gradvist strammet i 2000'erne, og forældreretten kom under pres. Flere skoler kom under skærpet tilsyn og en enkelt mistede også sit statstilskud og måtte

lukke. De kristne friskolers bagland, bestyrelser, ledere og lærere kom derved i defensiven og dukkede nakken (for dybt ifølge Hjorth Pedersen) for at undgå flere problemer. Samtidig blev det mere normalt at ansætte lærere, der ikke var fra det missionske eller frikirkelige miljø, men blot almindelige folkekirkekristne. Fokus på skolerne blev i højere grad pædagogisk og i mindre grad ideologisk. Det er i dag vigtigere, at læreren er en dygtig pædagog, end at hans eller hendes personlige tro er forbilledlig, og at han eller hun har de rigtige holdninger. I pionerfasen var det omvendt. For Hjorth Pedersen er det afgørende at finde den rette balance mellem det åndelige og det faglige, men det er en stadig balancegang, der ifølge Hjorth Pedersen ikke kan afklares én gang for alle, da en kristen friskole er i spændingsfeltet mellem at være en helt almindelig skole og at være helt anderledes. Hjorth Pedersen konkluderer ikke overraskende, at de kristne friskoler alt i alt har været en succes trods interne stridigheder og ydre pres. De viste sig at være levedygtige, fordi de kunne indfri et dybtfølt ønske hos mange forældre, der følte sig kaldet af Gud til at benytte den frisindede skolelovgivning i Danmark, som er enestående i international sammenhæng, til at oprette kristne friskoler. Succesen var ifølge Hjorth Pedersen dog næppe blevet så stor, hvis det ikke var for de mange fra den enkelte skoles kirkelige bagland, der bad for skolen.

Bogen anbefales hermed til alle med interesse for de danske grundskolers historie.

SKOLENS FAG OG LÆREMIDLER

Charlotte Appel og Nina Christensen: På sporet af børn og bøger – Læsekultur og medier 1750-1850. Kbh.: Gad 2023. 352 s. 399,95 kr.

Af Janicke Stensvaag Kaasa, førsteamanuensis i litteraturformidling, Universitetet i Oslo

Bøker synes å spille en stadig mindre viktig rolle i barn og unges liv, skal vi tro de nasjonale og internasjonale rapportene som legges frem med jevne mellomrom. I vår tids voksende og digitaliserte medielandskap, ser vi en gradvis marginalisering av boken der den taper terreng til fordel for andre formater og andre typer mediebruk. I Charlotte Appel og Nina Christensens bok, med tittelen *På sporet af børn og bøger: Læsekultur og medier 1750-1850*, får vi innblikk i en ganske annen lese- og mediekultur der bøker lenge var en dyr og ettertraktet vare, en luksus forbeholdt de få. Noe er imidlertid også likt: Barns møter med bøker og medier var, da som nå, langt mer varierte og komplekse enn det man kanskje først skulle tro.

Appel og Christensen tar for seg barns møter med bøker fra omtrent midten av 1700-tallet frem til midten av 1800-tallet. Et avgjørende forarbeid

til denne utgivelsen har vært identifisering av til sammen 3100 utgivelser med barn som målgruppe, fordelt på omtrent 2300 ulike titler, bevart i Det Kongelige Bibliotek i København. Forfatterne har vært ekstensive i sin tilnærming og har hatt som mål å fange opp det som har falt utenfor kanon og dermed utenfor bok- og lesehistoriske studier: De har innlemmet alle sporbare opplag og utgaver, og har supplert med informasjon fra bokhandlerkataloger og annonser for å synliggjøre bredden og omfanget i utgivelser for barn i denne perioden. Det er med andre ord et enormt arbeid som ligger til grunn for *På sporet af børn og bøger*. Resultatet er en unik utgivelse om danske barns lese- og mediekultur på 1700- og 1800-tallet.

Gjennom elleve rikt illustrerte kapitler får vi utfyllende nedslag i barns lesestoff og lesepraksiser. Undersøkelsene spenner fra barns fritidslesing av skjønnlitteratur og faglitteratur til lesebøker og katekismer, fra deres omgang med innbundne bøker (såkalte kodekser) via bildebøker, tidsskrifter og småtrykk til brev og papirteater. Boken gir oss kunnskap om påvirkningen fra enkelte aktører, blant dem forlegger Morten Hallager og hans rolle som "bogtilrettelegger" på slutten av 1700-tallet, så vel som fra transnasjonale nettverk og prosesser på tilgjengeliggjøringen av bøker til barn og unge. Vi følger utviklingen fra et nokså begrenset utvalg utgivelser beregnet på barn og unge på midten av 1700-tal-

let, frem til den enorme veksten i antall årlige utgivelser drøyt hundre år senere, da barn og unge i større grad hadde befestet seg som en egen målgruppe. Forfatterne tegner opp de overordnede linjene i denne perioden, men ikke med det formål å presentere en fullstendig og lineær utviklingshistorie. I stedet har siktemålet vært å tegne "et bilde av nye og overraskende kronologier" (s. 300), slik de skriver avslutningsvis i boken.

Appel og Christensen legger en mikrohistorisk tilnærming til grunn. Slik tittelen understreker, er forfatterne nettopp på sporet av barn og bøker, og da mer spesifikt på sporet av barns møter med bøker. Med utgangspunkt i individuelle barnelesere og sporene de har etterlatt seg, enten det er i trykksaker de leste som barn eller i nedtegnelser de skrev som eldre, leter forfatterne seg frem til bestemte bøker og personlige leseerfaringer. Disse biografierne over enkelte barns møter med bøker og medier er interessante i sin egen rett og de er medrivende lesing. Dette kildematerialet danner også grunnlag for å forstå de mer generelle tendensene i danske barns lese- og mediekultur i den aktuelle perioden. Som forfatterne selv skriver: "Det var sjældent et enkelt fund, der plutselig ændrede billedet for os, men snarere det at finde mange små spor og med tiden kunne se forbindelser og forklaringer" (s. 285). Disse mange små sporene gir et sjeldent innsyn i hva barn faktisk leste og hvordan de interagererte

med tekst og bilder. Her kommer bokens mange illustrasjoner – så vel som bokens store format og gode papirkvalitet – til sin rett: Bildene av barns skriblerier i trykksakene de hadde tilgang til, gir en intim og særegen forbindelse til kildematerialet så vel som til barneleseren.

Vektleggingen av det individuelle hos Appel og Christensen utgjør en viktig del av synliggjøringen av de mange kretsløpene barns bøker og lesing inngikk i. Både hver for seg og samlet, viser nedslagene i de enkelte leseerfaringene hvor varierte og mangfoldige barns møter med bøker og annet lesestoff var i praksis. Vi får for eksempel innblikk i hvordan elleve år gamle Thomas Overskau, en fattig bygutt som senere skal bli skuespiller, forfatter og teaterhistoriker, er på letting etter teaterplakater i København "så han ud fra rollelisterne kunne skaffe sine egne historier" (s. 9). Eksemplet illustrerer hvordan litteraturen sirkulerte i mange former og på mange steder, fra lesebøker i skolen til teaterplakater i byrommet, og på siden av mer etablerte kretsløp. Thomas' individuelle leseerfaringer, slik han skildrer dem som voksen i *Af mit Liv og min Tid* (1868), kaster dermed lys på former for litterær produksjon, distribusjon og resepsjon som ofte er vanskelige å identifisere for forskere som arbeider med bok- og lesehistoriske spørsmål. Teaterplakatene som Thomas oppsøkte som ung gutt er dessuten kun tilgjengelige for oss gjen-

nom hans nedtegnelser som, i motsetning til plakaten, er bevart. På denne måten vier Appel og Christensen betydning ikke bare til det som rent fysisk befinner seg i Det Kongelige Biblioteks samlinger, men også til det som ikke er bevart og som vi kun har tilgang til gjennom annenhåndskilder.

Thomas' historiefortelling ut ifra teaterplakatenes rollelister peker også på et annet trekk som vektlegges i *På sporet af børn og bøger*, nemlig barn som aktører i de litterære kretsløpene. Slik forfatterne viser, var barn ikke bare mottagere, men produsenter av tekst, enten det var ved å dikte videre på allerede eksisterende tekster, gjennom brevskrivning og collagebøker eller ved å etterlate seg spor i bøker og trykksaker. I dette ligger en forståelse av bøker som et sosialt fenomen, og Appel og Christensen understreker, både i sine biografier over Thomas og andre barnelesere, de materielle og økonomiske betingelsene for barns møter med bøker, så vel som betydningen av kjønn og klasse. Dette er aspekter ved barns lese- og mediekultur som ikke er mindre aktuelle i dag. Appel og Christensens *På sporet af børn og bøger* er et kunnskapsrikt og grundig bidrag til forskningen på danske barns lese- og mediehistorie i den aktuelle perioden. Den er vel så viktig som et bidrag til det bok- og lesehistoriske feltet, som en metodisk påminnelse om nytten og gleden ved å følge sporene etter det singulære og det som befinner seg i margene.

Carsten Bach-Nielsen: Kirkehistorie – folkesag og skolefag. Ti kapitler om erindring og historiebrug. Frederiksberg: Eksistensen 2023. 220 s. 249,95 kr.

Af Anette Faye Jacobsen, seniorforsker, DIIS

Måske er der ikke meget, der har sat sig fast fra undervisningen i folkeskolen, men de fleste vil sikkert kunne huske fortællingen om, hvordan kong Harald Blåtand rejste den store Jellingsten for at fejre, at han havde samlet og gjort danerne kristne. Mange har selvfølgelig også besøgt 'Oplevelsescentret' siden hen. Det er om noget blevet et moderne 'erindringssted', hvor tidlig dansk kirkehistorie forener sig med nationsopbygning i et fascinerende, monumentalt udtryk, som mange af os har et selvoplevet forhold til. Carsten Bach-Nielsens bog *Kirkehistorie – folkesag og skolefag. Ti kapitler om erindring og historiebrug* benytter sig af et dobbeltblik på kirkehistorien, der kan minde om Oplevelsescentret i Jelling. Uden for universiteterne er kirkehistorien blevet båret frem igennem aktive fortællinger, der har haft et særligt budskab til sit publikum, om det var skoleelever, kirkegængere eller besøgende på byernes kirkepladser. Et budskab om bestemte værdier, tros- og identitets-, ja omverdensopfattelser, som er blevet formidlet i tekster og sange, men tillige i fysiske udtryk, i malerier, statuer og kirkeudsmykning.

Bach-Nielsen ser nærmere på kirkehistorien, som den er blevet udviklet og anvendt i Danmark. Hovedvægten er på det 19. århundrede – med udblik og perspektiver tilbage til reformationen og frem til slutningen af 1960'erne. Hans afsæt er, at kirkehistorien altid vil sin modtager noget, og ikke først og fremmest som enkeltindivid, men ved at udvikle et tilhørsforhold gennem en fælles erindring. Det gælder såvel for kirkehistorien i skolernes lærebøger som i de billeder og statuer, der udsmykker de kirkelige bygninger. Gennem tolkning af kirkehistoriske tekster og sange samt afkodning af udsmykning på pladser og i kirker giver Bach-Nielsen et bud på, hvad der har skullet formidles af kristendomssyn, værdier, opdragelsesmæssige og politiske mål.

Historiebrug og erindringsfællesskab er et spændende forskningsspor, som er opdyrket både internationalt og nationalt gennem de seneste årtier; Bach-Nielsen har selv tidligere skrevet om fejringerne af Reformationen. Det åbner for et stort felt af teoretiske overvejelser med tilhørende epistemologiske og ontologiske problematikker. De antydes kun hos Carsten Bach Nielsen i hans første kapitel, hvor vi får et hurtigt blik ud over forskningen. Herefter går det videre i de følgende kapitler med en række empirisk baserede fortællinger.

Der er et vist kronologisk skelet bag de udvalgte tematikker. Først et tilbageblik til de tidlige lutherske kirkehistorier, som havde kampskriftets ka-

rakter om den rette læres triumf og vranglærens forsmædelige fallit. De følgende kapitler i bogen gennemgår en række af de centrale bidrag til udviklingen af kirkehistorien. Nogle af værkerne (og deres forfattere) får vi et ret detaljeret indblik i. F.eks. Christian Bastholm, der i oplysningstidens ånd giver et kritisk historisk blik på kristendommen, og N.F.S. Grundtvig, der i sin *liden Bibelkrønike for Børn og Menigmand* får sammentænkt den hellige skrift, hvor menigheden grundlægges i den apostolske tid, og videre frem med kirkefædre og -kampe til hans egen tid, hvor den historiske fortælling kommer til at understøtte hans kritiske syn på kirken som institution. Med Jeppe Tang blev kirkehistorien formidlet bredt ud til undervisningsbrug. Han folkeliggjorde for alvor bibel- og kirkehistorien, hvor Antonius blev til Anton og de klassiske latinske c'er omskrevet med k eller s. Hans mange bøger kommer da også i oplag, man kun kan drømme om, i de sidste årtier af 1800-tallet.

Fra litteraturen følger vi nu kirkehistorien ud i det offentlige rum, inden i kirker og udenom. Et fyldigt empirisk nedslag handler om udsmykningen af Marmorkirken i København. Her blev ikke sparet på noget. C.F. Tietgen var den økonomiske bagmand, men han ville også have snor i dekorationsprogrammet og hyrede nogle af tidens topnavne, som arkitekt F. Meldahl, kirkehistoriker og Vartov-præst C.J. Brandt. Der blev desuden søgt rådgivning fra biskoppen i Aarhus. Hvem

skulle man vælge at portrættere i de to rækker af statuer, der skulle udsmykke kirkens ydre? Skulle Paulus med som en af de udvalgte apostle. Afgjort nej, det ville være et knæfald for moderne bibelkritik, mente Aarhus-bispen. Men med kom han nu (desværre hører vi ikke mere om hvorfor). Bach-Nielsen tolker Tietgens program for Marmorkirken som en storladen markør for den moderne finansfyrste, der skulle forene den universelle verdenskirke med nordisk kristendom. Ironisk nok kom der smalhals selv for Tietgen, så det blev en jøde i skikkelse af nationalbankdirektør Moritz Levy, der sikrede de sidste penge ved at foranstalte en indsamling i sit netværk af velstående forretningsfolk.

Fra kampene om kirkehistoriens fysiske udtryk tager Bach-Nielsen os videre til de lige så frodige stridigheder om skolernes religionsundervisning. Som i de foregående kapitler er også disse et langt stykke ad vejen en gennemgang af tidens udgivelser. Der er enkelte nedslag i den større kontekst, med en gennemgang af bestemmelserne i det Sthyrsk cirkulære, der var den første egentlige undervisningsvejledning for grundskolen, som kom i år 1900. En mere systematisk kronologi fortøner sig dog, når vi derefter får et kapitel om sangens samspil med kirkehistorien, for så i det følgende at blive præsenteret for det næste store politiske udspil om undervisningens indhold, der kom med skolebogsbetænkningen i 1933.

Som historiker kunne man godt ønske sig mere analyse og mindre anmeldelse af stoffet, det være sig kirkehistoriske fremstillinger eller lærebøger. Der gives hyppigt karakterer efter, hvor moderne tilgangen er i de gamle udgivelser. Således finder Bach-Nielsen det 'bekymrende', at kirke- og undervisningsminister H.V. Sthyrsk cirkulære fra år 1900 vil lade det kirkehistoriske stof gennemgå i form af opbyggelige levnedbeskrivelser af kristendommens helteskikkelser. Det skuffer ham, at religionsfaget i et og alt synes at støtte en ret konservativ kristendom (s. 122). Bach-Nielsen har i øvrigt næppe ret, når han fremhæver, at der nu blev tale om krav til undervisningen, som lærerne var direkte forpligtede på. I hvert fald ønskede ministeriet "udtrykkeligt at fremhæve", at Sthyrsk cirkulære var en vejledning, og ikke bestemmelser, "der ufravigeligt skulle følges" (*Ministerialtidende* 1900, nr. 13, s. 52). I stedet for de uvægerligt anakronistiske vurderinger ville man (jeg) hellere have haft et bud på, hvorfor det præcist blev denne position, der blev dominerende i cirkulæret, og ikke den bibelkritiske, som var begyndt at gøre sig gældende på universitetet. De kritiske bemærninger skal dog ikke overskygge, at man føler sig i godt og dantet selskab med Bach-Nielsen. Sproget er uformelt og nærmest muntert. Samtidig forventes en vis baggrundviden: Tridentinerkoncilet, killiast, ultramontanisme mm. forudsættes bekendte og en del historiske personer ligeså. Det

er formentlig ikke noget problem, hvis vi tænker os bogens målgruppe som religionslærere i folkeskoler, gymnasier og seminarier, eller præster, der forbereder konfirmandundervisningen. Med en smule kulturel kapital i håndtasken får man mange gode historier og tankevækkende sammenstillinger i Carsten Bach-Nielsens *Kirkehistorie – folkesag og skolefag*. Den er hermed meget anbefalet.

VIDEREGÅENDE UDDANNELSER

Maria Simonsen og Mogens Rüdiger: At bygge et universitet. Kbh.: Nord Academic 2024. 304 s. 249,95 kr.

Af Thomas Clausen, seniorforsker, Rigsarkivet

Med denne jubilæumsudgivelse får Aalborg Universitet (AAU), som et af de sidste universiteter i rækken, sin egen officielle institutionshistorie publiceret. Dermed lægges der endnu en brik til forskningsfeltet om de højere læreanstalter i Danmark. Sammenlignet med de fleste andre universitetshistoriske værker henvender *At bygge et universitet* sig til en bredere offentlighed gennem et format med mange illustrationer og et letflydende sprog. De to forfattere forsøger løbende at gøre historien relevant gennem perspektiveringer til nutidens syn på eksempelvis uddannelseslængde, kommunikation og studenterpolitik.

Bogen består af tre hoveddele, som hver indeholder seks kapitler. Bogens første del gennemgår kronologisk AAU's historie fra grundlæggelsen i 1974 og frem til i dag. Institutionen blev oprettet som et universitetscenter, hvor lange og mellemlange videregående uddannelser skulle integreres i tråd med tidens uddannelsestanker. AAU, dengang AUC (Aalborg Universitetscenter), var i flere henseender et produkt af den region, universitetet blev skabt i, med hensyn til demografi, erhvervsstruktur og uddannelsestraditioner. De studerende blev overvejende rekrutteret fra Aalborg og opland. Af særlig interesse er sammenligningen med det samtidige Roskilde Universitetscenter (RUC) (s. 38f), idet de to institutioner, trods resultater af samme planlægningsparadigme, i nogen udstrækning tog forskellige veje i deres udviklingsforløb. Med tiden fik AAU karakter af et mere traditionelt universitet med bibeholdelse af særlige islæt som projektarbejdsformen og problembaseret læring.

Kapitlerne i bogens to øvrige hoveddele er vanskelige at rubricere, da de emnemæssigt spænder vidt. Med et groft snit, som følger bogens overskrifter, handler del 2 om universitetets indre liv, f.eks. undervisning, forskning og administration, mens del 3 behandler en række ydre omstændigheder, eksempelvis samarbejdsrelationer, reformer og forskningsfinansiering. Der er generelt tale om veldisponerede og informationsrige tekster, om end et

par af kapitlerne er så korte (knap en sides tekst), at deres berettigelse kan diskuteres. For læsere, som i forvejen er bekendt med hovedlinjerne i den universitetshistoriske udvikling, bringer fremstillingen ikke meget nyt. Dens væsentligste styrke ligger i den sikre formidling og de mange lokale eksempler på landspolitiske tendenser inden for sektoren. Bogen indeholder ikke en egentlig konklusion, men der reflekteres på de afsluttende sider over de store linjer i AAU's 50 år lange historie, hvor især krydsfeltet mellem klassiske og moderne universitetsidealer tages op.

Det empiriske grundlag for bogen er interviews, e-mailkorrespondancer og noget, forfatterne kalder "vidnesbyrd". Til ulempe for fremstillingens videnskabelige relevans præsenteres ingen af disse metodiske greb nærmere. Derudover baserer studiet sig på trykte kilder og sekundærlitteratur. Kildekritik er ikke noget, bogen beskæftiger sig med. Forfatterne har talt med en række fremtrædende personer fra AAU's historie: rektorer, universitetsdirektører, professorer og studenterpolitikere; men hvordan påvirker det helhedsbilledet, når det samtidig konstateres, at "de stille studerende har ikke efterladt mange spor i arkivet" (s. 144)? Billedsiden, som udgør op mod en tredjedel af værket, er imponerende med en velvalgt balance mellem illustrationer af den tidlige og den sene del af perioden. En konsekvens ved den valgte tilgang til dokumentation, disposition og

formidling er, at fremstillingen ikke for alvor kommer i dybden med de mange forskellige emner. Som læser sidder man ofte med en fornemmelse af, at der gemmer sig mange ufortalte nuancer lige under overfladen, som kunne have været udfoldet med inddragelse af en smule supplerende (arkiv)materiale. Her vil det være et ærinde med fremtidige studier at nærmere indholdsudfylde de enkelte emner og problemstillinger, som optegnes i bogen. Et eksempel på det er kapitlet om Aalborg Universitetsbibliotek (s. 202-211). Med grundlæggelsen af AAU fulgte også etableringen af et forskningsbibliotek, som på flere områder skulle bygges op mere eller mindre fra bunden. I bogen forklares det, med henvisning til en trykt årsrapport udgivet af universitetsbiblioteket i 1975, at opbygningen af fagopdelte, videnskabelige bogsamlinger tidligt blev hæmmet af besparelser og administrative udfordringer med katalogisering. Hvad der ikke nævnes, er, at der samtidig var væsentlig uenighed om bibliotekets organisatoriske tilhørsforhold og andre spørgsmål i den planlægningsgruppe, som var nedsat til at koordinere opbygningen af universitetet.

Bogen formår i nogen grad, men ikke helt, at leve op til prædikatet fra forlaget som "ikke en typisk jubilæumsbog, men en kritisk og analyserende historie". Alt i alt er *At bygge et universitet* dog særdeles læseværdig og udfylder et hul i den eksisterende forskningslitteratur. Der bliver taget

mange interessante vinkler og problemstillinger op gennem bogens kapitler, men skal indholdet anvendes faghistorisk, er de manglende metodeovervejelser og fraværet af kildekritik en barriere.

Johan Östling: Kunskapens stora hus. Huvudlinjer i universitetes historia. Göteborg: Makadam 2024. 140 s. 195 SEK

Af Ning de Coninck-Smith, professor, Aarhus Universitet, DPU

Det var vel i Søren Pinds tid som uddannelses- og forskningsminister omkring 2016, at tanken om at (gen)indføre et *studium generale* på universiteterne, altså en slags filosofikum, fik medvind for blot at falde til jorden i kampen om de studerendes tid, taxameterordninger og ECTS. Var det blevet til noget, ville Johan Östlings lille bog have været et godt bud på en grundbog. I den indføres man i universitetets lange historie – måske mere præcist den videregående læringshistorie. For universitet er et vestligt fænomen, som kan henføres til 1100-tallet. Inden det kom dertil, blev højmiddelalderens læreranstalter benævnt *studium generale*. Både før og efter eksisterede der mange forskellige læringsformer, fra de muslimske madrasa, mellemøstlige haver og observatorier til de kinesiske templer.

Det er noget af en bedrift at få alt dette ned på 139 små sider – når der

også skal blive plads til at vise, hvordan universiteterne indgik i kolonialiseringen, hvordan ideen om et universitet med dets fem fakulteter gradvist tog form for siden at rejse ud i verden – og hvordan der efterhånden udkrystaliseredes sig tre forskellige modeller, den tyske, den franske og den anglo-amerikanske. Tilmed masseuniversitetets fremvækst efter 2. Verdenskrig og studentermobiliteten på tværs af kloden er kommet med. Hvor det i 1800-tallet var de tyske universiteter, som trak, er det i dag de australske, som ligefrem lever af udenlandske studerende i en grad, så corona kostede dem dyrt.

Östling har en særlig indsigt i Wilhelm von Humboldt og universitetet i Berlin, og det mærker man. Et ganske stort afsnit er helliget historien om, hvordan universitetet i Berlin, som frem til 1949 hed Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin, kom til verden – og hvordan Humboldt ikke stod alene med sine tanker om forsknings- og undervisningsfrihed. Mange andre mente som ham, og det var først i slutningen af det 19. århundrede, at han blev tilagt æren som fadder til det moderne, videnskabsbaserede universitet. Östling er også en central figur inden for den relative nye videnskabelige disciplin, *circulation of knowledge*. Også det kommer til udtryk i bogen, hvor der trækkes flere eksempler frem på, hvordan viden om tilrettelæggelse af højere uddannelse rejste fra land til land – og hvordan mange forskellige aktører bidrog til universiteternes historie: fra

rigmænd (der ville sætte et mindesmærke over dem selv), paver, konger og kejsere til det 20. århundredes velfærdsstater, som ville mobilisere intelligensreserverne, modernisere deres samfund og skabe lighed gennem uddannelse.

Måske fylder den tyske historie for meget på bekostning af de to andre modeller, hvor ikke mindst udviklingen i den fransktalende verden får relativt mindst omtale. Omvendt kan det tyske eksempel, som også rummer en beskrivelse af forholdene under nazismen, tjene som en god illustration af

nogle af de centrale temaer, der knytter sig til universitetshistorien, hvor myter og forherligelse har det med at få overtaget.

Sproget flyder, illustrationerne er yderst velvalgte – ikke mindst det herlige maleri af den japanske Iwakura-mission, som drog afsted i 1871 for at studere universiteter i USA og Europa. Bogen rummer også et afsluttende litteraturessay, der markerer universitetshistorie som videnskabelig disciplin. Tilbage er kun at skrive: Læs bogen før din (svenske) nabo.